

UDK: 378(497.5 – Zagreb) »1856/1874«
92 Mesić, M. »1856/1874«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 5. 5. 1997.

Matija Mesić i Pravoslavna akademija u Zagrebu – djelatnost na akademiji, nastava povijesti i kanonskog prava (1856.–1874.)¹

DALIBOR ČEPULO
Pravni fakultet u Zagrebu, Republika Hrvatska

Matija Mesić bio je od pedesetih godina XIX. st. pa do 1874. nastavnik predmeta povijest Habsburške monarhije i kanonskog prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, a od 1871. do 1874. ravnatelj toga zavoda. U tim je ulogama ostavio traga u kulturnoj povijesti Hrvatske. Arhivska građa ukazuje na program navedenih dvaju predmeta, na udio tema iz hrvatske povijesti te na Mesićevu ulogu u pomaku nastavnog težišta prema »hrvatskim« sadržajima. Taj pomak sukladan je drugim političkim i kulturnim procesima u hrvatskom društvu toga razdoblja.

Djelovanje Matije Mesića na Pravoslavnoj akademiji, jedinom visokoškolskom zavodu u hrvatskim zemljama od 1850. do osnivanja zagrebačkog Sveučilišta 1874., nezaobilazno je u rasvjetljavanju njegovog doprinosa hrvatskoj kulturi. Mjesto nastavnika i ravnatelja na Pravoslavnoj akademiji od Mesića je zahtijevalo skrb oko prerastanja Akademije u Pravni fakultet i Sveučilište, a otvorilo mu je i širi prostor djelovanja u političkom i kulturnom životu Hrvatske. Mjesto nastavnika povijesti austrijskog carstva stavilo ga je u položaj da na sjecištu znanosti i politike uobličava nastavu hrvatske povijesti još i prije preuzimanja odgovarajuće katedre na Filozofskom fakultetu. Na mjestu profesora kanonskog prava Mesić je pak studentima prenosio standardne sadržaje toga predmeta.

Ovaj rad bavi se navedenim odsječcima Mesićeve djelatnosti na Pravoslavnoj akademiji, i to posebice u pogledu razvoja nastavne discipline hrvatske povijesti, a s ciljem da doprinese boljem osvjetljavanju Mesićeve uloge u hrvatskoj kulturnoj (pa posljedično i političkoj) povijesti. Mesićeva uloga povezana

¹ Ovaj rad poslužio je kao osnovica za izlaganje na znanstvenom skupu »Matija Mesić – prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu«, Zagreb – Slavonski Brod 6. i 8.–9. studenog 1996. Skup su pod visokim pokroviteljstvom Predsjednika Republike organizirali Sveučilište u Zagrebu i Hrvatski institut za povijest – Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu.

s političkim i kulturnim procesima u njegovoj okolini ujedno ukazuje na neka temeljna obilježja razvoja hrvatskoga društva u trećoj četvrtini devetnaestog stoljeća.

Pravoslavna akademija u Zagrebu 1850.–1874.

Pravoslavna akademija u Zagrebu osnovana je 1850., odmah poslije ukiđanja dotadašnje Kraljevske akademije znanosti, koja je sa svoja dva dvogodišnja tečaja nastavljala tradiciju visokog školstva u Zagrebu zasnovanu na Leopoldovoj povelji iz 1669. godine. Pravoslavna akademija zamišljena je kao zavod za obučavanje osoblja kojeg je nedostajalo u upravi te kao prijelazni oblik pravne izobrazbe čija je funkcija dijelom bila i u pomaganju postupne pravne i upravne unifikacije Monarhije². Zakonom je bila utvrđena mogućnost da Akademija preraste u pravi »fakultetski nauk« s punom slobodom učenja i podučavanja. No, u trogodišnjem programu Akademije su gotovo isključivo bili zastupljeni predmeti usmjereni na praktičnu pravnu obuku³, a ne i oni koji bi davali sadržajnu teoretsku ili povijesnu izobrazbu. To je bilo posve u skladu s ključnim osnivačkim intencijama. Dakako, Akademija je bila državni zavod u cijelosti podređen državnoj upravnoj hijerarhiji⁴. Obzirom na sva ta obilježja te na političke i ukupne društvene prilike u Hrvatskoj i Monarhiji razumljivo da je u razdoblju apsolutizma Akademija životarila bez izrazitijih mogućnosti da se takva situacija bitnije izmijeni⁵.

Ipak, nezadovoljstvo učiteljskog zbora toliko skućenim nastavnim programom već je zarana urodilo skromnim plodom. Znakovita promjena na Akademiji zbilja se 1852., kada su otvorene katedre rimskog i kanonskog prava, čime su u studij uvedeni sadržaji karakteristični za sveučilišnu izobrazbu. Određena dopuna programa napravljena je 1855., a u rujnu 1856. uveden je predmet povjesnica austrijske carevine. Time je težište izobrazbe donekle pomaknuto prema povijesnim predmetima sa svrhom opravdanja postojećih pravnih i državnih oblika, a ti su predmeti ujedno predstavljali zamjenu za racionalistički koncipirane sadržaje izobrazbe⁶. Time je relativno zaokružena povijesna okosnica studija na Akademiji.

² M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985., 312.

³ To su bili »filozofija prava s enciklopedičkim uvodom u pravo- i državnoznanstveni nauk, pravo kazneno i postupnik kazneni, dosad valjano privatno pravo, austrijsko građansko pravo, pravo trgovačko i mjenbeno, teorija statistike, opća europska i austrijska statistika, austrijsko državno pravo, znanosti političke, pravo rudničko, pravo crkveno, teorija postupka u parnicama građanskim s novim zakonima koji su u Hrvatskoj i Slavoniji proglašeni, razlaganje financijskih i administrativnih propisa izdatih, za ovu krunovinu«. V. D. Čepulo, »Razvoj pravne izobrazbe i pravne znanosti u Hrvatskoj do 1776. godine i Pravni fakultet u Zagrebu od osnivanja do 1918. godine«, u: *Pravni fakultet u Zagrebu*, knj. I. sv. 1, *Prilozi za povijest fakulteta*, Zagreb, 1996., 68.

⁴ Profesori Pravoslavne akademije imali su status državnih činovnika, bili su neposredno podvrgnuti ravnatelju, koji je preko bana podnosio izvješća ministarstvu nauka u Beču. Ono je u cijelosti nadziralo nastavu i donosilo odgovarajuće uredbe i naredbe. V. D. Čepulo, op. cit., 69.–70.

⁵ M. Gross, op. cit., 313.

⁶ M. Gross, op. cit., 306. i 307. – bilj. 27.

Institucionalni položaj Pravoslavne akademije nije se bitnije izmijenio ni nakon povrata ustavnosti 1860. Međutim, od tada je ukupni položaj Akademije bio uvelike određen i zahtjevom za osnivanjem sveučilišta, koji je snažno istaknut u Saboru 1861. Akademija je – prema planovima građanske elite u Saboru 1861. – trebala biti osnovica iz čijeg je preustrojstva i uz dopune trebalo izrasti sveučilište. U tom je smislu Sabor 1861. postavio i odgovarajući zahtjev za osnivanjem punog Sveučilišta koje bi dijelom proizišlo iz preustroja Pravoslavne akademije te donio zakonski nacrt koji kralj nije potvrdio. Otada je zahtjev za osnivanjem sveučilišta u većoj ili manjoj mjeri stalno prisutan u hrvatskoj javnosti, ali njegova će sudbina slijediti političku okosnicu razvoja hrvatskog društva. Uska povezanost osnivanja Sveučilišta i preustroja Pravoslavne akademije s najvažnijim političkim pitanjima bit će razlog što će se kontroverze oko sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine odraziti tako da će kralj (tek) nametnutim prihvatom Hrvatsko-ugarske nagodbe odobriti preustroj Pravoslavne akademije u obliku koji će omogućiti njeno prerastanje u Pravni fakultet te u neke katedre Filozofskog fakulteta.⁷ Studij na Akademiji tada je produljen na četiri godine, a propisano je i uvođenje više novih predmeta i katedri – među njima i povijesnih i teorijskih predmeta te »eventualno« i katedre za povijest i filozofiju kao okosnice budućeg Filozofskog fakulteta.⁸

Naredne će godine zbivanja na Akademiji obilježiti naponi za popunjenje novoosnovanih katedri te pripreme za otvaranje Sveučilišta. Ti procesi odvijaju se uz raznovrsne utjecaje Zemaljske vlade i Sabora, odnosno vodećih političara onoga doba (posebice Strossmayera i Račkog), ali i uz suradnju nastavnika Pravoslavne akademije. Po svom su obilježju ti procesi i zbivanja bili ne samo prijelazno, nego i de facto formativno sveučilišno razdoblje, u kojem se novouvedeno ustrojstvo sveučilišnog tipa definiralo unutar samoga sebe, olakšavajući tako prve korake budućeg Pravnog fakulteta pa i samoga Sveučilišta.⁹ Poslije osnivanja Sveučilišta 1874. najveći dio nastavnika Pravoslavne akademije prešao je na odgovarajuće katedre Pravnog fakulteta, a Matija Mesić postao je prvi profesor hrvatske povijesti na Mudroslovnom fakultetu te prvi rektor Sveučilišta.¹⁰

U spomenutim zbivanjima zapretno je više funkcionalnih slojeva djelatnosti Pravoslavne akademije. Ona u Zagrebu uspostavlja kontinuitet visoko-

⁷ M. Gross – A. Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992., 416.

⁸ Kao dopuna dotadašnjem nastavnom planu bilo je propisano da se osam katedri smatra »glavnima«: rimsko pravo, povijest prava, kanonsko pravo, građansko pravo, građanski postupak, kazneno pravo, dvije katedre upravno-političkih znanosti te »ako sredstva dosegnu i stolica za povijest i filozofiju«, koje su trebale biti jezgra budućeg Filozofskog fakulteta. V. *Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držane u glavnom gradu Zagrebu god 1868*, u Zagrebu (s. a.), 86.

⁹ D. Čepulo, op. cit., 74.

¹⁰ Mesićeva veza s pravnicima vjerojatno nije prestala ni nakon njegova imenovanja za profesora hrvatske povijesti na Filozofskom fakultetu. Naime, prema Zakonu o sveučilištu, studenti prava bili su obvezatni do trećeg semestra na Filozofskom fakultetu odsluša i jedan kolegij iz praktične filozofije te jedan kolegij iz hrvatske povijesti, a do konca studija još jedan povijesni predmet. V. D. Čepulo, op. cit., 85.

školske izobrazbe u Zagrebu te predstavlja osnovicu na kojoj je osnovano Sveučilište u Zagrebu. Ona je ujedno i zavod na kojem se u »pogonu« održavaju pravne i druge nastavne discipline koje prethode znanstveno-nastavnoj izobrazbi na Sveučilištu. S obzirom na činjenicu da je devetnaesto stoljeće formativno razdoblje u razvoju modernih društvenih disciplina u Europi, Pravoslavna akademija služi i kao jedno od važnih institucionalnih uporišta za usmjeravanje razvoja društvenih znanosti u Hrvatskoj.

Djelatnost Matije Mesića na Pravoslavnoj akademiji

Matija Mesić (Brod na Savi 26. II. 1826. – Zagreb 6. XII. 1878.) bio je sudionik svih spomenutih procesa i zbivanja gotovo od samog dolaska na Akademiju i gotovo neprekinuto.

Taj samozatajni svećenik s ličkim i slavonskim korijenima nakon službe u hrvatskoj provinciji prošao je u Beču i Pragu izobrazbu za profesora povijesti i zemljopisa te je ubrzo nakon stjecanja zvanja 1853. bio imenovan za profesora tih predmeta na zagrebačkoj gimnaziji, gdje je odmah započeo rad prevoditi i pripremati udžbenike koji su nedostajali. Već 1856. imenovan je izvanrednim profesorom novouvedenog predmeta Povijest austrijskog carstva na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, gdje je bio najmlađi profesor te je obavljao dužnost zapisničara na sjednicama Učiteljskog zbora. Iste godine u Zagrebu je objavljen češki gimnazijski udžbenik Vladivoja Tomeka »Povestnica austrijske države«,¹¹ koji je Mesić preveo na hrvatski 1854. godine¹², a koji će koristiti kao udžbenik iz navedenog predmeta.

Nakon što je 1859. preminuo dotadašnji nastavnik kanonskog prava Juraj Molnar, Mesić je preuzeo i taj predmet. Iste je godine imenovan redovnim profesorom za taj predmet te za predmet povjesnica austrijske države. Godine 1862. poslije udesa dotadašnjeg akademičkog propovjednika Josipa Bučara, Mesić je imenovan i na tu dužnost¹³.

Ponešto mirniji posao nastavnika na Pravoslavnoj akademiji u odnosu na rad na gimnaziji pružio je Mesiću priliku za obavljanje historiografskih istraživanja iz hrvatske povijesti te za rad u Matici hrvatskoj i Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Pravoslavna akademija bila je i pogodan prostor u kojem je Mesić mogao lakše sudjelovati i u pisanju i prevodenju srednjoškolskih udžbenika, iako nije dao ni jednu samostalnu školsku knjigu¹⁴.

Službu na Akademiji Mesić je privremeno i zakratko napustio tek u razdoblju od travnja do konca rujna 1868. kada je pridijeljen na službu u Odjel za bogoštovlje i nastavu¹⁵.

¹¹ V. Tomek, *Povestnica austrijske države za porabu gimnazijah*, Zagreb, 1856.

¹² S. Antoljak, *Hrvatska historiografija*, II, Zagreb, 1992., 84.

¹³ Hrvatski državni arhiv (HDA), SPA, XVI.

¹⁴ S. Antoljak, op. cit., 84. Poslije dolaska na Pravoslavnu akademiju objavljena je »Ilirska čitanka za gornje gimnazije« I–II (Beč, 1856. i 1860.) koju su izradili M. Mesić, A. Mažuranić i A. Weber, a 1865. Mesić je s njemačkog preveo udžbenik J. Fesslera »Poviest Isusove cerkve« (Zagreb, 1865.).

¹⁵ F. Rački, Akademik Mato Mesić. Nekrolog, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. xlvii, Zagreb 1879, 231.–232.

U jesen 1871. Matija Mesić imenovan je za privremenog ravnatelja Akademije, nakon što je dotadašnji ravnatelj Pavao Muhić imenovan predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu. Ubrzo potom Mesić će – na svoje traženje – biti razriješen dužnosti ekshortatora¹⁶. Kao ravnatelj, Mesić se skrbio o redovnim problemima svoga zavoda, a osobito su važni bili popunjavanje katedri i stalni problemi ispražnjenosti katedri i odgovarajući nedostaci u nastavi povezani s time te pitanja koja su se javljala u svezi s budućim otvaranjem Sveučilišta¹⁷.

Takva je dužnost privremenog ravnatelja bila u sprezi i s Mesićevom aktivnošću u odgovarajućim tijelima Sabora. Mesić je već kao član Sabora 1861. bio u prilici sudjelovati u izradi nacrtu zakona o Sveučilištu, jer je skupa s P. Muhićem bio među članovima odbora za izradu toga zakona¹⁸. No, i poslije Sabora 1861. Mesićeva djelatnost je obilježena sudjelovanjem u naporima oko otvaranja Sveučilišta. Tako je Kraljevsko namjesničko vijeće na prijedlog Hrvatske dvorske kancelarije 1862. imenovalo Mesića za člana stručnog odbora za raspravu o Saborskom nacrtu zakona o sveučilištu¹⁹. Mesić je bio i izvjestitelj saborskog Gospodarskog odbora za akademiju i sveučilište. Taj Odbor Namjesničko vijeće je prihvatilo i poslije raspuštanja Sabora 1861. te je Odbor, uz Mesićev prijedlogni rad, nastavio prikupljati priloge za akademiju i sveučilište²⁰. Mesić je i kao član Nastavnog vijeća Monarhije iz Hrvatske sudjelovao u lipnju 1865. u raspravama o pitanju sveučilišta u Zagrebu²¹.

Godine 1869., nakon što je Učiteljski zbor Akademije doznao za namjeru studenata da pošalju deputaciju s molbom kralju za otvaranje Sveučilišta, i sam je podnio inicijativu Saboru da donese zakon o osnivanju sveučilišta te preus-

¹⁶ I nakon imenovanja na položaj ravnatelja Mesić je imao zakonom propisanu temeljnu plaću od 1800 forinti, a na osnovi dodataka («kvinkenkij» i «decimal») još 200 forinti. Jednaku ukupnu plaću je tada imao i M. Smodek, najstariji profesor na Pravoslavnoj akademiji. HDA, SPA, XXI, 205.

¹⁷ Arhivska građa u fondu HDA, SPA ne pruža dovoljnu podlogu za rekonstrukciju Mesićeva rada kao ravnatelja te bi za puniju rekonstrukciju vjerojatno valjalo istražiti fond Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade. Ipak, čini se da je Mesićevo ravnateljstvo na samoj Akademiji bilo dobro primljeno. Na to ukazuje prilično neuobičajena zahvala koju je u povodu Mesićevog (tek) dvogodišnjeg ravnateljstva donio Proforski zbor na svojoj zadnjoj sjednici uoči ljeta 1873. Zahvala je izrečena načinom koji se u ondašnjem stilu zapisničkog izražavanja doima više iskrenim nego li kićenim: »Na dovršetku napokon sjednice smatrao je profesorski zbor ugodnom mu dužnošću iskreno izraziti zahvalnost sadašnjem ravnatelju Matiji Mesiću što je tečajem školske godine 1872–1873. onako živo i svakom prigodom branio, zagovarao i promicao interese ovoga najvišega učevnoga zavoda u domovini, što je svakoga člana prof. zbora onako prijateljski susretao, svakomu na ruku izišao te ovako mnogo doprinio da je prof. zbor mogao to lašnje zadovoljavati liepom, ali i tegotnom svomu zvanju. Ujedno je zaključeno da ova zahvalnost nađe u zapisniku svoj izražaj« (HDA, SPA, VIII).

¹⁸ O aktivnosti M. Mesića i P. Muhića v. *Dnevnik Sabora 1861*, op. cit, 928., 933. i dr.

¹⁹ Usp. Spomenica na svetčano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, Zagreb 1875, 20., 21.

²⁰ Usp. *Spomenica 1875*, op. cit, 21.

²¹ F. Rački, op. cit, 231.

troji Pravoslavnu akademiju u Pravni fakultet, uz osnivanje temeljnih katedri Filozofskog fakulteta te preustroj nadbiskupskog liceja u Teološki fakultet²². Taj prijedlog Učiteljskog zbora koji je prihvaćen u Saboru u osnovi je prosljedio koncepciju iz Sabora 1861. izrađenu također uz sudjelovanje Matije Mesića i drugih nastavnika Pravoslavne akademije.

Međutim, i nakon donošenja i potvrđivanja ustrojbenog zakona o osnivanju Sveučilišta tek je predstojao stvarni posao, jer je taj kratki i deklaratorni Zakon trebalo pretočiti u razrađeni dokument. U odbor za izradu tog zakona kao član je također ušao Matija Mesić, dok je predsjednik Odbora bio ravnatelj Pravoslavne akademije Pavao Muhić²³. Mesić je 1872. izabran za zastupnika u Saboru, tada već kao ravnatelj Pravoslavne akademije, te je u Saboru nastavio rad na pitanjima školstva²⁴. Pa makar Mesić u poslovima oko osnivanja i otvaranja Sveučilišta nije imao predvodničku i uočljivu ulogu – vjerojatno dobrim dijelom zahvaljujući i svojoj povučenoj i nekonfliktnoj prirodi²⁵ – njegovo imenovanje za prvog rektora Sveučilišta ipak je došlo je kao kruna tih napora.

Matija Mesić i nastava povijesti austrijske carevine i hrvatske povijesti

Uz ovu »stratešku« okosnicu Mesićevog djelovanja na Pravoslavnoj akademiji važan je za razumijevanje i ocjenu njegova ukupnog djelovanja na Akademiji i u hrvatskoj kulturi svakako i rad na mjestu nastavnika povijesti austrijskog carstva i kanonskog prava. Osobito je to važno u pogledu povjesnice austrijskog carstva koliko se to tiče nastave hrvatske povijesti.

Mesić je 1856. došao na mjesto nastavnika povijesti austrijskog carstva paralelno s osnivanjem toga predmeta. Taj dvosemestralni predmet predavao se na prvoj godini pet sati tjedno, a uz izmjenu imena u povijest Habsburške monarhije (vjerojatno) nakon Austro-ugarske nagodbe postojati će do konca Pravoslavne akademije. Iste godine kada je došao na Akademiju za profesora tog predmeta, Mesić je objavio svoj prijevod Tomekovog gimnazijskog udžbenika »Povijest austrijske države« kojeg je, po svoj prilici, koristio kao udžbenik za taj predmet. I navedeni predmet i navedeni udžbenik prosljeđuju na polju historiografije i nastave povijesti tendencije neoapsolutističke vladavine te odražavaju projekciju Habsburške monarhije kao jedinstvene državne cijeline

²² Usp. *Spomenica 1875*, op. cit, 31.–35.

²³ Mada to samo po sebi ne znači ništa, čini mi se da je ipak zanimljivo upozoriti da je Strossmayer imao vrlo kritičke opaske o Muhićevom radu, za kojeg je smatrao da je »dobričina«, ali »slab«, »mlitav«, da »ne shvaća taj posao«, »ne brine se ništa, a i ne pozna ljudi« (F. Šišić /ur/, *Korespondencije Rački-Strossmayer*, Knjiga prva od 6. okt. 1860. do 28. dec. 1875., Zagreb, 1928., br. 146, 268, 270 i d.), dočim Mesića spominje u sklopu poduzimanja nekih poslova, zagovaranja za nečiju službu i sl. (F. Šišić, op. cit, 126, 146, 311, 329, 331, 344, 345, 353, 369, 371, 399). Kao da i tu probija Mesićeva povučena i radina priroda.

²⁴ Članak R. Horvata u: Matija Mesić *19. 11. 1826. + 16. XII. 1878, književnik, učenjak i prvi rektor hrv. sveučilišta u Zagrebu. Spomenspis o obljetnici stogodišnjice njegova rođenja, Broda na Savi, 1926., 12.

²⁵ F. Rački, op. cit, 223.–224.

gradeći složenu austrijsku nacionalnu povijest. Udžbenik prati bitne točke u izgradnji te državne cjeline, a posebice proširenje i učvršćenje vlasti Habsburgovaca. Premda se našlo mjesta za spominjanje pojedinih »plemena«, ipak pojedine nacionalne povijesti, pa tako i hrvatska, u udžbeniku imaju posve marginalno mjesto. U to je doba usmjerenje hrvatske historiografije, razumljivo, posve suprotno tim odrednicama i teži uobličavanju povijesti kao »narodne znanosti« koja će uspostaviti legitimacijsku podlogu hrvatskoj nacionalnoj osobnosti²⁶. No, odgovarajuća istraživanja tek počinju i još nisu urodila rezultatima koji bi pružali čvršću podlogu takvim namjerama.

Stoga je prilično zanimljivo da arhivska građa (zadaci s pismenih ispita studenata) iz 1872. i 1873. pokazuju da je Mesić u okviru ovog spomenutog predmeta predavao hrvatsku povijest, i to po svoj prilici kao njegovu okosnicu.

Ispiti su u to doba bili semestraalni i godišnji, a sastojali su se iz pismenog i usmenog dijela. Pismeni ispiti u pravilu su se sastojali iz studentskih escaja kao odgovora na dva pitanja. U slučaju povjesnice Habsburške monarhije u pismohrani Pravoslavne akademije ostalo je više takvih pismenih zadataka iz 1872. i 1873. godine. Radi se o ukupno 19 zadataka u kojima je sadržano sedam različitih skupina pitanja. Ta pitanja obuhvaćaju sljedeće teme (razvrstane po kronološkom kriteriju): dolazak rimske vlasti u naše krajeve i posljedice seobe i dolaska naroda, glavne crte povijesti (tadašnjih) hrvatskih zemalja u razdoblju seobe naroda, opredjeljenje ranosrednjovjekovne hrvatske države za Zapad, stav Hrvata spram Bizanta i istočne crkve u doba kralja Bazilija, obilježja vladavine Karla Velikoga u zemljama Monarhije te upliva Franačke na područje hrvatskih zemalja pod njenom vlašću i izvan njene neposredne vlasti, ustanovljenje i kriza kneževske vlasti u zemljama »češke i ugarsko-hrvatske krune«, »povijest« Jurja Podebrada i Matije Korvina, važnost 1526. za austrijsku povijest, pitanje važnosti tursko-hrvatskih bojeva za »povijest čovječanstva«, način dolaska Habsburgovaca na češko i ugarsko-hrvatsko prijestolje, pitanje važnosti pobjede Ferdinanda II. na Bijeloj gori, pitanje sadržaja i prihvata pragmatičke sankcije »u našim zemljama i ugarskoj kraljevini«. Ta pitanja pojavljuju se u sljedećim skupinama: 1) a. Koju važnost ima za austrijsku povijest godina 1526, b. Koje su glavne točke pragmatičke sankcije te kada i kako je ona primljena u našim zemljama i Ugarskoj kraljevini²⁷; 2) a. Da li se stara hrvatska država dugo kolebala između istoka i zapada? kada i kako je stalno pristala na Zapad, b. U kojoj je dobi stanja povijesti najdublje bila pala knjaževska vlast u zemljah Češke i Ugarsko-hrv. krune? kako je došlo do toga ustanovljenja knjaževske moći i koje su bile posljedice²⁸; 3) a. Kako je dospjela vlast zapadno-rimskog carstva u zemljah naše Monarhije? je li seoba naroda sasvim zatrla trag u tih zemljah rimskoga vladanja, b. Kako su stajali Hrvati naspram bizantinskoj državi i istočnoj crkvi za cara Bazilija²⁹; 4) a. Glavne crte

²⁶ O stanju hrvatske historiografije u pedesetim godinama v. M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985., 425.–430.; M. Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996., 174.–177.

²⁷ HDA, SPA, VIII, 438.

²⁸ HDA, SPA, VIII, 441.; ocjena: jako slabo, osobito u drugom odgovoru.

²⁹ HDA, SPA, VIII, 487. – tri zadatke od 24. IV. 1872. – ocjene: prilično dovoljno; ne valja ništa; prvi je odgovor dobar, drugi slab.

u povijesti onih zemljah u kojih sada Hrvati pribivaju za seobe naroda³⁰; 5) a. Dokle je dopirala vlast Karla Velikoga u zemljah današnje naše Monarhije? je li ta njime osnovana vlast u naših zemljah bila trajna? je li Franačka uplivala na život naših narodah i ondje gdje nije imala neposrednu vlast, b. Koje znamenje imadu bojevi Hrvatah i Turci za povijest čovječanstva³¹; 6) Kojim je načinimi bio Habsburgovcem put pripravljen do ugarskoga i češkoga prijestolja i kako su oni zadobili oba ta prijestolja, b. Koje su bile najvažnije posljedice pobjede što ju je kralj Ferdinand II. održao na Beloj Gori³²; 7) Poviest Jurja Podebrada i Matije Corvina³³. Sudeći po ocjenama, moglo bi se reći da Mesić na Akademiji nije bio ni posebno strog ni posebno blag ocjenjivač³⁴ jer se od ukupno 15 zabilježenih ocjena šest mogu kvalificirati kao negativne³⁵.

Usporedba navedenih pitanja s Tomekovim udžbenikom pokazuju da veći dio njih na neki način u Tomekovom udžbeniku. To ukazuje da je Mesić koristio taj udžbenik koji je sam preveo (tek) kao osnovicu na kojoj je dalje izvodio vlastita predavanja³⁶. Pitanja nadalje otkrivaju da je Mesić uglavnom povezo osnovnu zamisao predmeta povijest austrijske carevine i potrebu izlaganja hrvatske povijesti. U sadržaju pitanja valja zapaziti da je osnovna točka u poimanju identiteta Hrvata u tome da se oni određuju kao dio religijskog i političkog zapadnog prostora i dio Monarhije, dočim izostaju pitanja iz kojih bi jače izvirao poseban državopravni identitet Hrvatske (osim pitanja o pragmatičkoj sankciji). U cjelini gledano, važni su sadržaji hrvatske povijesti uglavnom prikazani povezani s drugim zbivanjima u sklopu izgradnje zajedničke državne cjeline, a u njima se traži i širi značaj. Ipak, s obzirom na udio hrvatskih tema u pitanjima i unatoč jasnoj zastupljenosti sadržaja austrijske i ugarske povijesti, zapravo se radi o pomaku težišta prema hrvatskoj povijesti.

S motrišta bitnih točaka razvoja Monarhije zbivanja važna za hrvatsku povijest obuhvaćena Mesićevim pitanjima nisu bila prvorazredno važna, a njih u Tomekovom udžbeniku i nema ili im je pak pridana bitno manja pažnja. Ta sukladnost i razlika između Tomekovog udžbenika i Mesićevih predavanja potvrđuju da je Mesić kao podlogu svojih predavanja koristio navedeni udžbenik, ali da je proširio i reinterpretirao udžbeničko gradivo pa i osnovne ideje predmeta. Zadržan je posve pragmatički pristup, ali u njemu se prije može otkriti namjera upoznavanja studenata s hrvatskom poviješću (makar i kao dijela ukupne povijesti zajedničkog političkog makro-okvira povezanog zajedničkom dinastijom) nego li namjera upoznavanja studenata s tim zajedničkim

³⁰ HDA, SPA, VIII, 507. (ocjena: dosta dobro – datumi?), 508. (ocjena: nedovoljno), 509. (ocjena: nedovoljno), 553. (dvije zadaće 12. V. 1873. – ocjene: nedovoljno; dovoljno), 585. (ocjene: slabo).

³¹ HDA, SPA, VIII, 528., 529. (12. X. 1872. – ocjene: dobro).

³² HDA, SPA, VIII, 533., 534. (ocjena: prilično dovoljno), 535. (30. XI. 1872. – ocjena: prilično dovoljno), 536. (30. XI. 1872. – ocjena: dovoljno).

³³ HDA, SPA, VIII, 537. (dvije zadaće 26. VII. 1873. – ocjene: dovoljno, dobro).

³⁴ Neke napomene o Mesiću kao ispitivaču na naturalnim ispitima naglašavaju njegovu strogost. Usp. S. Antoljak, op. cit., 83. – bilj. 2300.

³⁵ V. podatke o ocjenama u bilješkama naprijed.

³⁶ Nije isključeno da je Mesić priredio i vlastita skripta. No, na tragove tih skriptata nismo naišli.

okvirom. Takvo »kreativno« povezivanje možda i nije tek kompromis iznuden potrebama vremena nego odgovara i Mesićevom kompromisnom stavu kakav je došao do izražaja na Saboru 1861., o potrebi afirmacije nacionalnih interesa, očuvanja hrvatske autonomije u uniji s Ugarskom i vjernosti habsburškoj dinastiji³⁷.

U svakom slučaju, temeljem uvida u materijale s pismenih ispita može se reći da je nastava iz hrvatske povijesti faktično relativno sustavno izvođena već na Pravoslavnoj akademiji. Dakako, ta nastava teško da je dosegla ozbiljniju razinu, mada je teško ne uočiti i problemski oblik u kojem se pitanja postavljaju. Ograničenje u zaključcima o razini nastave utemeljeno je i u činjenici da je predmet povijest austrijske carevine imao drugačiju zadaću od sustavnog izlaganja hrvatske povijesti te da je osnovna funkcija Pravoslavne akademije kao izobrazbenog i znanstvenog okružja tog predmeta bila obuka činovnika, a ne sveučilišna ambicija izlaganja i razvijanja znanstvenih sadržaja pojedinih disciplina³⁸. Ipak, činjenica da je Mesić u to doba našao način da studentima prava sustavno izloži hrvatsku povijest zasigurno ima svoj dublji kulturni, znanstveni i kulturno-politički značaj. Korijene promjeni težišta tog predmeta koncem šezdesetih ili početkom sedamdesetih godina u odnosu na njegovu prvobitnu zadaću vjerojatno se može potražiti u Austro-ugarskoj nagodbi, koja je redefinirala samu Monarhiju kao dualističku državu, ali i u hrvatskoj autonomiji (i) na području izobrazbe nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja je omogućila samostalnije vođenje prosvjetne politike. Po dimenziji profesionalnog i idejnog razvoja držim da relevantni okvir predstavlja stupanj razvoja hrvatske historiografije koja je od razdoblja polaganja temelja za eruditsko-genetičku povijest u pedesetim i šezdesetim godinama došla u razdoblje stvaranja stabilnih znanstvenih institucija (JAZU, Filozofski fakultet) u šezdesetim i sedamdesetim godinama³⁹. Mesićeva nastava hrvatske povijesti u sklopu predmeta povijest austrijske carevine javlja se utoliko kao komplement tih procesa.

Na koncu svega postavlja se i pitanje o reprezentativnosti ovih eseja. Na to je pitanje teško jednoznačno odgovoriti⁴⁰, no vjerujem da, kada se dovedu u vezu sadržaj pitanja, sustav studija na Pravoslavnoj akademiji te bitna politička i kulturna obilježja tog razdoblja, da tada proizlazi kako se navedena pitanja mogu uzeti kao reprezentativna i za godine u kojima su nastala kao i za koju godinu prije 1872. te do 1874. godine. S obzirom da su se pitanja morala nadovezivati na odgovarajuću nastavu, zaključiti je da su barem od školske godine 1871.–1872. studenti Pravoslavne akademije bili relativno sustavno upoznavani s osnovnim sadržajima hrvatske povijesti⁴¹.

³⁷ S. Antoljak, op. cit, 83.

³⁸ Valja navesti da je, doduše početkom pedesetih godina, odbijena molba Društva za povjesnicu jugoslavensku da se na Pravoslavnoj akademiji osnuje katedra za pomoćne znanosti »sgodopisa«. M. Gross, op. cit, 175.

³⁹ M. Gross, op. cit, 177.

⁴⁰ Zanimljivo je da su upravo iz ovih godina sačuvani i eseji iz više drugih predmeta (ne svih i zasigurno tek manji broj eseja) pa ostaje pitanje zašto baš iz tih godina, a ne i prije i kasnije, zašto baš iz tih predmeta i zašto baš ti eseji.

⁴¹ Po tome ovaj predmet, na neki način, prethodi predmetu i katedri hrvatska pravna povijest koja je zbog političkih razloga osnovana tek 1911. godine.

Matija Mesić i nastava kanonskog prava

Sličan pristup kao povijesti austrijske carevine može se uspostaviti i za predmet kanonsko pravo, koji je Mesić preuzeo 1859. godine. I taj predmet bio je dvosemestralan, a predavao se na drugoj godini pet sati tjedno. Ispiti (pismeni i usmeni) odvijali su se na jednak način kao i u drugim predmetima. Ispitni materijali iz tog predmeta sačuvani su od iste godine (1872. i 1873.) kad i ispitni materijali iz povijesti austrijske carevine.

Međutim, u tom predmetu koji je bio izgrađivan još od ranog srednjeg vijeka te bio u samim korijenima sveučilišne pravne izobrazbe, dopune i prilagodbe znatno su manje moguće. Struktura i osnovni sadržaji tog predmeta bili su čvrsto utvrđeni dugim procesima njegovog izgrađivanja.

Tako su i pitanja postavljena studentima bila standardna pitanja iz toga područja: 1.) a. Što držite o namjeni i ob osnovi sastavitelja zbirke prozване Pseudoisidoriana i ob uplivu te zbirke na razvitak prava, b. Kako se odstranjuju zaprieke ženitbene⁴²; 2.) a. Koji zakoni valjaju u pogledu ženitbe u raznih zemljah austro-ugarske monarhije⁴³; 3.) Je li se može crkveno pravo mienjati⁴⁴; 4.) a. Kakovu kaznenu i civilnu sudbenost vrši crkva danas, naročito kod nas, b. Prije pako neka se izvede kako se je ista tečajem vremena razvila⁴⁵; 5.) Kakovu sudnost imade crkva danas glede svojih duhovnika, a kakovu je imala negda i glede njih i glede svjetovnjaka⁴⁶.

Očito je da su sadržaji ovog ispita prilično »klasični«: pitanja povijesnog razvoja kanonskog prava (Pseudoisidoriana, razvoj crkvene kaznene i civilne sudbenosti, razvoj crkvene sudbenosti za duhovne i svjetovne osobe) kao i pitanja iz suvremene dogmatike kanonskog prava (crkveno zakonodavstvo – izmjena crkvenih zakona, crkvena sudbenost danas za duhovnike, posebno kaznena i civilna, ženidbeno pravo – važeći ženidbeni zakoni u zemljama Monarhije, ženidbene zapreke).

Utoliko u slučaju ovog predmeta Mesićeva uloga i nije značajna kao u pitanju povijesti Monarhije odnosno hrvatske povijesti. Mesić je tek mogao predavati već dobro utvrđene i poznate sadržaje koji nisu niti posebno tražili niti otvarali prostor za ozbiljniju intervenciju. Mesićev značaj ovdje je da je predavao taj predmet – koji je karakterističan i za sveučilišnu izobrazbu – prenoseći odgovarajuća znanja studentima Pravoslavne akademije i ujedno stvarajući osnovicu i za buduću nastavu kanonskog prava na Pravnom fakultetu, bez kojeg je tada nemoguće bilo zamisliti sveučilišni pravni studij.

Zaključak

U konačnici je očito u kojoj se mjeri prepleću postojanje i djelatnost Pravoslavne akademije, održavanje i unapređenje modernih hrvatskih društve-

⁴² HDA, SPA, VIII, 479. (5. II. 1872. – ocjene: dobro).

⁴³ HDA, SPA, VIII, 537. (11. X. 1872. – ocjene: vrlo dobro).

⁴⁴ HDA, SPA, VIII (1. V. 1872. – ocjene: prilično dovoljno).

⁴⁵ HDA, SPA, VIII (19. X. 1871. – ocjena: slabo).

⁴⁶ HDA, SPA, VIII, 478. (11. III. 1872. – ocjena: »nema u radnji ništa«).

nih i humanističkih znanosti, osnivanje Sveučilišta i djelovanje Matije Mesića. Pravoslavna akademija svojim je postojanjem prosljedila visokoškolske tradicije s korijenima u Leopoldovoj povelji i time osigurala institucionalnu podlogu za izrastanje pravog Sveučilišta, na koju su se mogli nadovezivati i oslanjati i politički naponi usmjereni tome cilju. Akademija je ujedno, kao jedini visokoškolski zavod na hrvatskom tlu, predstavljala podlogu za dalji, razvoj društvenih i humanističkih disciplina i time bila znanstvenom podlogom za utemeljenje sveučilišta koje je dio svojih znanstveno-nastavnih odrednica i osoblja moglo prosljediti iz Pravoslavne akademije. Te funkcije kao »potencije« Pravoslavne akademije također su organski vezane i s djelovanjem Matije Mesića, koji ih je umnogome na svoj način i u granicama vremena aktivirao i usmjerio koristeći nešto mirniji prostor Akademije za svoju punu djelatnost na razvoju hrvatske znanosti, kulture i školstva. Posebno važna ostaje činjenica njegovog znanstvenog i kulturnog doprinosa hrvatskoj historiografiji i nastavi hrvatske povijesti pa – u mjeri u kojoj je nastava povijesti u to doba bila važna za izgradnju hrvatskog nacionalnog identiteta – i kao kulturno-političkoj činjenici. Mesićeva sprega s Pravoslavnom akademijom bila je tako iznimno važna za njegovo ukupno djelovanje i značaj.

S U M M A R Y

MATIJA MESIĆ AND THE LAW ACADEMY IN ZAGREB – THE ACTIVITY OF THE ACADEMY AND TEACHING OF HISTORY AND CANON-LAW (1856–1874)

Between the 1850s and 1874 Matija Mesić was a teacher of the history of Habsburg Monarchy and Canon law at the Law Academy in Zagreb, and from 1871 to 1874 the director of the Academy, the only degree-granting educational institution in Croatia in the period 1850–1874. He left traces in cultural history of Croatia, especially concerning the foundation of the University of Zagreb. Particularly interesting is his part in creating the educational contents of Croatian History. Textbooks and archival material show that Mesić, at the end of the 1860s and the beginning of the 1870s, shifted the main points of presenting the contents of the subject History of Habsburg Monarchy. This subject was conceived in the 1850s and its starting point was the idea about the integral Austrian »national« history. But the archival material from 1872 and 1873 shows that Mesić in this period at the latest accentuated the essential contents of Croatian History associated with the important events in the Habsburg Monarchy. That shift is complementary with other political and cultural processes in Croatia at that time.